

ORTADOĞU POLİTİKALARI BAĞLAMINDA DEVRİM
SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL
BİLEŞENLERİ VE DİNAMİKLERİ

Ö. Göksel İŞYAR¹, Damla TAŞDEMİR KADERLİ²

ÖZ

İran 1979 yılında Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin liderliğinde gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından, Devrim'in ilkelerini İslam coğrafyasına yaymayı ve Şii nüfus bulunan ülkeler üzerinde etki alanını genişletmeyi amaçlamıştır. Devrim'den önce Batı dünyası ile iyi ilişkiler içerisinde olan Şah rejiminin aksine, 1979 yılından itibaren, ezilen Müslüman halkları korumak ve hem Doğu'dan hem de Batı'dan uzaklaşarak "yalnız İslam" ilkesinden hareketle dış politikada bağımsızlık öncelenmiştir. Bu makalede, İran'da Devrim'in ardından değişime uğrayan dış politika parametreleri dikkate alınarak, İran'ın dini rehberleri ve Cumhurbaşkanı düzeyindeki dış politika tercihleri temel noktalarıyla incelenmiştir. Bu doğrultuda Devrim'in hemen ardından başlayan İran-İrak Savaşı, İran'ın mezhep politikaları, stratejik çıkarları, komşularıyla ilişkileri ve Arap Baharı süreci gibi kırılma noktaları üzerinde durulmuştur. İran'ın askeri caydırıcılık kapsamında konvansiyonel gücünü geliştirmesinin yanı sıra, 1979'dan itibaren Devrim Muhafızları'nın kontrolünde Şii milislerin örgütlenmesi suretiyle oluşturduğu, bölgesel vekil unsurları kullanmak üzerine kurduğu stratejisine değinilmiştir. İran'ın Ortadoğu'nun etkili ülkelerinden biri olmasında

¹ Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, gokselis@uludag.edu.tr ORCID 0000-0003-1660-6835

² Prj. Asist., Bursa Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı, damlakaderli@uludag.edu.tr ORCID:0000-0002-3551-8227

Ö. GökseI İŞYAR, Damla TAŞDEMİR KADERLİ

geçmişten bugüne müşterek hedefleri doğrultusunda müttefiklik ilişkisi kurduğu Rusya'nın katkılarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devrim, Dış Politika, Arap Baharı, Şii, Vekil.

Jel Kodları: F51, F53, F55.

64

İİBF Dergi
40/1
Haziran
June
2021

**FUNDAMENTAL COMPONENTS AND DYNAMICS OF
POST REVOLUTIONARY IRAN FOREIGN POLICY IN THE
CONTEXT OF THE MIDDLE EAST POLICIES**

ABSTRACT

After the Islamic Revolution, which took place in 1979 under the leadership of Ayatollah Ruhullah Khomeini, Iran aimed to spread the principles of the Revolution to the Islamic geography and to expand its sphere of influence on countries with Shiite populations. Contrary to the Shah's regime, which had good relations with the Western world before the Revolution, independence was prioritized in foreign policy, starting from 1979, to protect the oppressed Muslim peoples and to move away from both the East and the West, based on the principle of "Islam alone". In this article, considering the foreign policy parameters that changed after the Revolution in Iran, foreign policy preferences at the level of religious leaders and Presidents were examined with their main points. In this context, the breaking points such as the Iran-Iraq War which started right after the Revolution, Iran's sectarian policies, strategic interests, relations with neighbors and Arab Spring process are emphasized. Besides to the development of Iran's conventional power within the scope of military deterrence, Iran's strategy which is based on the use of regional proxies formed by the organization of Shiite militias under the control of the Revolutionary Guards since 1979, has been mentioned. It is included that the contributions of Russia which Iran has established alliances in line with their common goals from past to present in Iran's becoming one of the influential countries of the Middle East.

Keywords: Revolution, Foreign Policy, Arab Spring, Shia, Proxy.

Jel Codes: F51, F53, F55.

GİRİŞ

Yaklaşık 82 milyonluk nüfusuyla çeşitli etnik grupları ve dilleri barındıran İran toplumunun %99'u İslam dinine mensuptur. İran'daki Müslümanların %90'ı Şii, %9'u Sünni, %1'i ise diğer mezheplerdendir (CIA, <https://www.cia.gov/>). Etnik özellikleri bakımından İran'ın %61'i Farsi, %23'ü Azeri, %15'i Kürt, Arap, Türkmen, Beluc, Lur ve diğer etnik unsurlardan oluşmaktadır (Soner Doğan, 2018: 5).

İran'ın zengin petrol ve doğalgaz rezervleri, coğrafi konumu, Fars milliyetçiliği, Şiilik ve Devrim ihracı politikası jeopolitik önemini arttıran unsurlarından bazılarıdır. İran'ın sınır komşuları olan Türkiye, Irak, Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Pakistan ve Afganistan'ın gerek kendi içlerinde gerekse İran ile olan ilişkileri hem genel olarak Ortadoğu'nun hem de özelde İran'ın jeopolitik önemini arttırmaktadır. İran'ın kuzeyinde Hazar Denizi, güneyinde Basra ve Umman Körfezi'nin bulunması deniz ulaşımında ve ticaretinde büyük avantajlar sağlamakta, Hürmüz Boğazı'nı denetliyor olması ise İran'a stratejik açıdan ayrıcalık kazandırmaktadır.

1925 yılında başlayan Rıza Şah döneminden itibaren, bilhassa İngiltere'nin 1971'de Körfez'den çekilme sürecini başlatması üzerine, İran bölgede köklü bir tarihi geçmişe sahip olmasını da gerekçe göstererek, kendisini Körfez bölgesinin geleceğinde söz sahibi olması gereken başat bir güç olarak görmeye başlamıştır (Efegil, 2012: 53-69). Bu çalışmada İran'ın yukarıda değinilen özelliklerine ek olarak; zengin tarihi geçmişi, güçlü devlet geleneği ve savaş deneyiminin de etkisiyle bölgesinde merkezi bir güç olma politikaları çerçevesinde, küresel ve bölgesel aktörlerle ilişkileri analiz edilecektir.

Makalemizde öncelikle 1979 İslam Devrimi'nin ardından İran'ın dış politikadaki temel hedeflerinden biri olan Devrim'in ilkelerinin çevre Müslüman ülkelere ihraç edilmesi ve Müslüman halkların savunulması politikasına yer verilecektir. Devrim'den önce bölgenin en güçlü ordusuna sahip olan İran, aynı zamanda Batı ile yakın ilişkiler içerisindeydi. Devrim'den kısa zaman sonra başlayan İran-İrak Savaşı İran'ın hem ekonomik kaynaklarını tüketmesine hem de komşularıyla gerginlikler yaşamasına yol açmıştır. Savaşın ardından İran uğradığı ekonomik tahribatı ve bozulan dış ilişkilerini düzeltmek amacıyla daha mutedil bir dış politika yürütmeye önem vermiştir.

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

Ancak İran'ın Devrim ihracı politikasından vazgeçmeyişi dış politik retoriğini yumuşatmasına rağmen komşularında yarattığı güvensizliği bertaraf etmeye yetmemiştir (Sanyürek, 2018: 198).

Çalışmamızda İran'ın son yıllarda öne çıkan nükleer faaliyetleri sayesinde sağladığı askeri caydırıcılığın yanı sıra, yine nükleer faaliyetleri sebebiyle komşularının ve ABD'nin duydukları endişelere ve yaptırım uygulama çabalarına yer verilecektir. İran-Irak Savaşı'ndan ciddi bir askeri güç kaybıyla çıkan İran, gücünü yeniden toparlayabilmek için nükleer güç de dahil olmak üzere konvansiyonel kapasitesini artırmaya ve kendi savunma sanayiini kurmaya başlamıştır. İran'ın nükleer çalışmaları 1960'lı yıllarda başlamış, 1967'de ABD'den ilk nükleer reaktör alınmıştır (Kibaroğlu, 2006: 76-110). 1979 Devrimi'nin ardından Humeyni'nin politikaları nedeniyle durdurulan nükleer çalışmalar 1990'lı yıllarda yeniden başlatılmıştır. 21. yüzyıl itibarıyla ise İran'ın temel dış politika hedeflerinden biri; nükleer faaliyetleri sebebiyle maruz kaldığı yaptırımlardan kurtulmak olmuştur.

Ayrıca makalede; ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgalinin ardından, Irak'ta Baas rejiminin ve Sünni siyasetçi kadroların temizlenerek yerlerine getirilen Şiilerin başat siyasi aktörler haline gelmesiyle, İran'ın Basra Körfezi'nde hareket alanını genişleterek bölgedeki nüfuzunu arttırması süreci incelenecektir.

Bu minvalde çalışmanın amacı; İran'ın tarihsel hafızası ve yakın geçmişteki dönüm noktaları ile birlikte güncel dinamikleri de kullanarak, İran'ın bölgede yeniden söz sahibi olma çabalarında, Cumhurbaşkanı'nın ve dini rehberlerinin dış politik tercihlerinin bir derlemesini sunmaktır.

1. 1979 İSLAM DEVRİMİ SONRASI AYETULLAH HUMEYİNİ DÖNEMİ (1979-1989): İRAN DIŞ POLİTİKASINI ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR

1979 Devrimi'nin ardından ülkenin genel siyasetini belirleyen en yetkili üst otorite Humeyni'nin üstlendiği, "Velayet-i Fakih" olarak da isimlendirilen dini rehberlik makamı olmuştur (Cülük, 2018: 98). İran İslam Anayasası'nın 57. Maddesi uyarınca "İran İslam Cumhuriyetinde egemen olan erkler yasama, yürütme ve yargıdan ibaret olup bu yasanın

sonraki maddelerine göre Velayet-i Mutlak-ı Emr ve ümmetin imametinin gözetimi altında görevlerini yürütürler." Ulema sınıfının da en üstü olan rehber, Anayasanın 110. maddesinde belirtilen "Rehberin Görev ve Yetkileri" doğrultusunda; yargının, silahlı kuvvetlerin, emniyet teşkilatının, radyo ve televizyon kurullarının başıdır. Ayrıca 12 üyeli Anayasa Koruyucular Kurulu'nun 6 üyesini seçme yetkisi de rehberine verilmiştir (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, md. 57,110).

1979 Devrimi'nin ardından hazırlanan anayasada belirtildiği şekliyle İran dış politikası; ülkenin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi, dünyadaki tüm Müslümanların korunması, hegemon güçlere karşı tarafsızlık politikası yürütülmesi ve tehdit algılanmayan ülkelerle barışçıl ilişkilerin sürdürülmesi çerçevesinde dört temel ilke üzerine kurulmuştur. (Kelkitli, 2014: 218) Savunma ve güvenlik politikalarında ise İran tam bağımsızlığını sağlayarak kendine yeten bir ülke haline gelmek, askeri caydırıcılık kapasitesini arttırarak tehditlerle başa çıkabilmek, Ortadoğu ve Avrasya'da etkin, vazgeçilmez bir aktör olabilmek adına üç temel hedef çizmiştir (Çetinsaya, 2006).

Devrim'in ardından İran dış politikası Ayetullah Humeyni'nin liderliğinde iki temel amaca yönelmiştir. Bu amaçlardan birincisi Humeyni'nin "Ne Doğu, Ne Batı" sloganıyla bağlantısız, tarafsız ve bağımsız bir dış politika izlemek (Ramazani, 1989: 208), ikincisi ise İslam Devrimi'nin ilkelerinin diğer Müslüman ülkelere yayılmasını sağlayarak İslam dünyasının temsilcisi ve bölgesinin en güçlü ülkesi olmaktır (Tait, 2011). İran bağlantısızlık amacı doğrultusunda 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Anlaşması'nın 5. ve 6. Maddeleri ile 1959 ABD-İran Savunma Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiğini ve CENTO'dan ayrıldığını duyurmuştur (Arı, 2007: 357-359). Humeyni'nin ABD'ye yönelik kullandığı "büyük şeytan", İsrail'e yönelik ise "küçük şeytan" söylemi Müslüman toplumların büyük bir kısmının sloganı haline gelmiştir (Kılınc, 2001: 164-174). İran'ın bağlantısızlık ve Devrim ihraç politikaları zamanla İran'ın uluslararası alandan izole olmasına sebep olmuş ancak Humeyni "Bağımsız olmak için izole olmalıyız" sözleriyle bunu bir avantaj olarak değerlendirmiştir. Ancak İran-İrak Savaşı'nın ve iç dinamiklerin etkisiyle 1983 yılından itibaren İran "Açık Kapı" politikasına yönelmiştir (Sinkaya, 2005: 2-3). İran'ın izolasyonizm politikasından vazgeçtiği anlamına gelen bu yaklaşımı sayesinde devletten devlete

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

ilişkiler tesis edilerek, karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkiler hızla artmıştır.

İran-Irak Savaşı sırasında önceleri sessiz kalmayı tercih eden ABD, daha sonra Irak'ı açıkça desteklemiştir. Fakat savaşta iki taraftan herhangi birinin kesin galip olarak çıkmasını istemediğinden, gizlice İran'a da destek verdiği anlaşılmıştır (Semiz, Akgün, 2005: 165). 1985 yılında Reagan yönetimindeki ABD'nin İsrail üzerinden İran'a gizlice silah sattığı 1986 yılında ortaya çıkmış ve bu durum "İrangate Skandalı" olarak uluslararası ilişkiler tarihinde yerini almıştır. İran'ın, 1979 Devrimi'nin ardından henüz iç istikrarını tam sağlayamamışken, 1980 yılında Irak ile savaşa girmek zorunda kalması, İran'ın bu süreçten darbe alacağı öngörüsünün aksine, Devrim sonrasında iç istikrarını sağlamasını kolaylaştırmıştır. Çünkü ülke dışından alınan dış tehdit karşısında SSCB'den de beklediği desteği bulamaması İran'ın ülke içinde bütünleşmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Savaşın bitirilmesi yönünde BM'nin 598 sayılı kararına uymaması üzerine İran'a yönelik ambargolar da başlamıştır. İran'ın ambargolara dayanmaya gücü yeterli olmamış ve BM'nin 598 sayılı ateşkes kararını 18 Temmuz 1988 tarihinde kabul etmesiyle İran-Irak Savaşı sona ermiştir (Arı, 2007: 547).

İran'ın Devrim ilkelerini ihraç söylemleri, ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak nitelemesi, ABD elçiliğini işgali, petrol anlaşmaları, nükleer anlaşmaları iptal etmesi gibi sebepler ABD nezdinde İran'ı bir tehdit konumuna getirmiştir. ABD'nin daha sonra İran'ı terörü destekleyen ülkeler listesine alarak ambargolar uygulaması ve Basra Körfezi'nde silahlı güç bulundurması ise İran'ı bazı askeri önlemler almaya ve alternatif arayışlarıyla Asya ve Avrupa'ya önem vermeye yöneltmiştir (Doster, 2012: 46-48).

ABD'nin İsrail'e verdiği destek, İran İslam rejimine karşı olan Halkın Mücahidleri Örgütü ve PKK (Partiya Karkeren Kurdistane / Kürdistan İşçi Partisi) terör örgütünün İran kolu olarak bilinen PJAK (Partiya Jiyana Azadi Kurdistane / Kürdistan Özgür Yaşam Partisi) ile olan bağlantıları, İran'daki Azerilere yönelik ayrılıkçı faaliyetleri desteklemesi, İran, Irak, Suriye ve Türkiye'yi bölerek bağımsız bir Kürdistan -ki bu oluşumu ikinci İsrail olarak görmektedir- kurma gayesi olduğu inançlarıyla İran ABD'nin Ortadoğu'daki varlığından endişe etmekte ve tehdit algılamaktadır. ABD'nin Ortadoğu'ya düzenlediği operasyonlarla bölgeye yerleşmesinden rahatsız olan

İran, Rusya ile ortak yaklaşımları olması nedeniyle Rusya'nın bölgede yeniden etkin ve dengeleyici bir aktör haline gelmesini istemektedir (Doster, 2012: 46-48).

11 Eylül 2001 tarihinde El Kaide tarafından ABD'ye düzenlenen saldırıların ardından ABD; Afganistan'a ve Irak'a düzenlediği operasyonlarının dolaylı bir neticesi olarak İran'ı çevrelemiştir fakat aynı zamanda İran'ın bölgesel rakipleri olan Afganistan'daki Taliban'ı ve Irak'taki Saddam rejimini saf dışı etmesiyle İran'a avantajlar sunmuştur. Bu avantajların ışığında İran, yönetim kadrolarına Şiilerin getirildiği Irak'ta ve Nusayrilerin iktidarda olduğu Suriye'de etkinliğini artırma imkanı bulmuştur. Neticede ABD 2001 sonrasında bölgeye düzenlediği operasyonların sonuçlarından biri olarak bir yandan İran'ı çevrelemiş ve yalnızlaştırmış olsa da, öte yandan istemeden İran'ın elini güçlendirmiştir. Yine bu dönemde İran'ın Filistin meselesini sahiplenmesi, ABD ve İsrail karşıtı söylemleri, Hamas ve Hizbullah'a destek olması Ortadoğu'da popülaritesini arttırmıştır (Şen, 2012: 98).

ABD'nin 2002 yılında İran'ı "terörist devlet" listesine alması, bu devletin ABD'deki varlıklarını dondurması, Avrupa ve Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatına kısıtlama getirmesi gibi çeşitli yaptırım ve ambargolarına karşın, İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatabileceği tehdidinde bulunması ABD tarafından "kırmızı çizgi" olarak değerlendirilmiştir (Sandıklı, Emeklier, 2012: 21). Çünkü Basra Körfezi'ndeki Hürmüz Boğazı dünya petrol ticaretinin %20'sinin, deniz yolu ile taşınan dünya petrol ticaretinin ise %35-40'ının yapıldığı geçiş yolu olması nedeniyle stratejik öneme sahiptir (Ekinci, 2012: 20-41). Bu stratejik konumundan dolayı ABD II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgeye yerleşirken İran ve Suudi Arabistan'ı müttefikleri olarak seçerek Basra Körfezi'nin iki yanını da kontrolünde tutmaya özen göstermişti. 1979 Devrimi'ne kadar ABD'nin müttefikleri sıfatıyla "Körfezde Çifte Direk/Sütun" politikasının iki ayağı olan ve Fars Körfezi'nin iki yanını tutan İran ve Suudi Arabistan, Devrim'in ardından birbirlerine Körfez'in iki yanındaki rakipler hatta düşmanlar haline dönüşmüşlerdir (Soner Doğan, 2018: 9, 12, 26). Devrim'den önce İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde Basra Körfezi'ndeki petrol ve doğalgaz kaynaklarının hakimiyeti hususunda ve bölge ülkeleri üzerinde üstünlük mücadelesi söz konusuyken, Devrim'in ardından İran'ın gerek iç ve dış politikada gerekse mezhep politikaları doğrultusunda geçirdiği değişimin de etkisiyle ikili

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

ilişkiler olumsuz yönde ivme kazanmıştır. Suudi Arabistan'ın Vahhabi akideye bağlı olmasından kaynaklanan mezhepsel farklılık, iki aktörün de İslam ülkelerinin liderliğini üstlenme arzusu, Suudi Arabistan'ın askeri ve güvenlik alanlarında ABD ile işbirliği yapması ilişkileri olumsuz etkileyen sebeplerden bazılarıdır.

Humeyni döneminden itibaren İran'ın rejim ihracı ve Şiilik propagandalarının çevre ülkelerdeki Şii azınlıklar üzerinde oluşturabileceği devrimci etki, nükleer geliştirme faaliyetleri, İran-İrak Savaşı'nın başlaması, SSCB'nin Afganistan'ı işgali gibi 1980'li yılların başlarından itibaren gelişen olaylar zinciri Körfez'deki altı Arap ülkesinin bir araya gelerek Körfez İşbirliği Konseyi'ni (KİK) kurmalarına sebep olmuştur. Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Bahreyn, BAE ve Umman'ın katılımıyla 1981 yılında oluşturulan bu yapı, başta İran tehdidine karşı olmak üzere bölgesel bir güvenlik paktı olarak düşünülmüştür. Bu yönüyle KİK Basra Körfezi'nde kurulan ilk kolektif güvenlik sistemi olarak kabul edilebilir (Arı, 2007: 399, 536).

İngiltere'nin bölgeden çekilmesi sonrası İran; Basra Körfezi'nin ortasında bulunan ve petrol trafiğinin yönlendirilmesinde kullanılan BAE'ye ait Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb isimli üç stratejik ada üzerinde hak iddia ediyordu. Bunun yanında Bahreyn topraklarının kendisine ait olduğunu iddia etmesi ve Suudi Arabistan'daki Şiileri etkilemeye yönelik söylemleri de Körfez ülkelerini endişelendirerek İran tehdidine karşı ABD'nin desteğiyle 1981'de KİK'i kurmalarında etkili olmuştur. Genel itibarıyla kuruluşundan itibaren KİK üyelerinin İran'a karşı genel politikalarının aksine Eylül 2006'da gerçekleştirilen Bağlantısızlar Grubu'nun Havana Zirvesi'nde İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirmesine olumlu oy kullanmışlardır (Albayrakoğlu, 2011: 95-116). Ancak bu yumuşama ortamı uzun sürmemiş, Arap Baharı'nın başlaması ve İran'ın bu ortamdaki tutumuyla ilişkiler eski sorunlu haline dönmüştür.

İran'ın günümüzde nükleer faaliyetlerine ABD'nin yaptırım uygulamasına karşın Rusya'nın İran'ı destekliyor olması ve Suriye'de rejimin devamlılığını sağlamaya yönelik politikalarında olduğu gibi, İran ile Rusya arasında dönemseller ortak çıkarlar ekseninde zaman zaman ortaklıklar mevcuttur. ABD'nin Malatya Kürecik'teki füze kalkanı radarının varlığından tıpkı Rusya gibi hoşnut olmayan İran,

Suriye'nin Tartus limanındaki Rus deniz üssü ve savaş gemilerinin varlığını kendisi için de bir güvence olarak algılamakta ve memnuniyet duymaktadır (Doster, 2012: 46-48).

2. DİNİ LİDER ALİ HAMANEY DÖNEMİ (1989'DAN GÜNÜMÜZE)

Ali Hamaney İmam Humeyni'nin mücadelesinde en yakınında yer alan isimlerden biridir. 1979 İran İslam Devrimi'nin başarıya ulaşmasının ardından İran'ın siyasi ve idari kademelerinde birçok görev almıştır. Savunma bakan yardımcılığı, İslam İnkılabı Muhafızları Ordusu Başkanlığı, İslami Şura Meclisi'nde Tahran Milletvekilliği ve 1981-1989 yılları arasında iki dönem Cumhurbaşkanlığı yapan Hamaney dini lider Humeyni'nin vefat etmesi üzerine 1989 yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni dini lideri olarak atanmıştır ve bu görevini günümüzde devam ettirmektedir (<https://www.leader.ir/tr/>).

Humeyni'nin ölümünün ardından o dönemin Cumhurbaşkanı Ali Hamaney'in dini liderliğe getirilmesi üzerine dönemin Başbakanı Haşimi Rafsancani Cumhurbaşkanı olmuş, Başbakanlık makamı ise kaldırılarak yetkilerinin önemli bir kısmı Cumhurbaşkanlığı makamına devredilmiştir (Cleveland, 2008: 577). Hamaney'in rehberliği süresince Haşimi Rafsancani (1989-1997), Muhammed Hatemi (1997-2005), Mahmud Ahmedinejad (2005-2013) ve Hasan Ruhani (2013'den günümüze) Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmişlerdir.

3. İRAN CUMHURBAŞKANLARININ DIŞ POLİTİK TERCİHLERİ

3.1. Haşimi Rafsancani Dönemi (1989-1997)

Humeyni ile yakınlığı Devrim'den çok daha öncesine dayanan Haşimi Rafsancani, 1979 Devrimi'nden sonra İçişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği, Meclis başkanlığı, İran-İrak Savaşı sırasında Genel Kuvvetler Komutanlığı gibi hassas görevlere getirilmiş, (Yegin, 2003: 86) savaşın bitirilmesi konusunda Humeyni'yi ikna ederek siyasi sorumluluğu üstlenmiştir (Korkmaz, 2015: 105). Humeyni'nin vefatı üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Hamaney Uzmanlar Konseyi

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

tarafından dini lider olarak atanınca boş kalan Cumhurbaşkanlığı makamı için yapılan seçimler sonucu Haşimi Rafsancani oyların %96'sını alarak göreve gelmiştir. Bir sonraki dönem seçimlerini de kazanarak iki dönem görevine devam eden Rafsancani toplamda 8 yıl Cumhurbaşkanlığı makamında kalmış, bu süreçte İran-İrak Savaşı'ndan yeni çıkan İran'ı ekonomik ve siyasi bakımdan yeniden inşa etmeye çalışmıştır (Djalili, Kellner, 2011: 139-140).

Rafsancani savaşın sebep olduğu maddi ve manevi yıkımın enkazlarını temizlemek ve izolasyondan kurtulmak amacıyla dış politikada çatışmacılıktan uzak, uzlaşmacı ve işbirlikçi bir yaklaşımla, daha ılımlı ve liberal bir kimliğe bürünerek statüko politikası izlemeye başlamıştır (Sokolski, Clawson, 2005: 124-125, 161-162, 213, 229, 232). Rafsancani dış politikada "Batı ile pragmatist uyum" ve "medeniyetler diyalogu" söylemleri çerçevesinde uluslararası örgütler ve kuruluşlarla ilişkilerin geliştirilmesi, kolektif güvenlik işbirlikleri, bölge ülkeleri ile diplomatik diyalogların geliştirilmesi, dış ticaretin artırılması gibi yeni hedeflere yönelmiş, iç politikada ise ülkenin yeniden imarı ve ekonomik kalkınmaya ağırlık vermiştir (Takeyh, 2003, s. 50). Ancak 1990'lı yılların başından itibaren uluslararası ortamda yaşanan değişimler, SSCB'nin dağılması, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, 1991'de Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, yine 1991'de ABD'nin Irak'a müdahalesi ile İran iç politikadan ziyade dış politikaya dikkatini vermek zorunda kalmıştır.

İran SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Müslüman devletlerdeki ekonomik ve siyasi anlamda nüfuz kurabileceği iktidarlara karşı vekil örgütleri vasıtasıyla saldırgan bir politika gütmüştür (Aras, 1996: 174). Ancak bu süreçte eski Sovyet coğrafyasında artan etnik çatışmaların sebep olduğu mülteci akınları ile Orta Asya ve Kafkasya'da milliyetçiliğin yükselişe geçmesi etnik çeşitliliğe sahip yapısıyla İran için tehdit oluşturmuş ve bölgeye yabancı güçlerin müdahale etme olasılığı nedeniyle endişe etmesine sebep olmuştur. İran özellikle Azerbaycan ve Türkmenistan'ın İran'daki Azeriler ve Türkmenler üzerinde yayılmacı bir etki yapabileceğinden endişe duymuştur (Keskin, 2006: 31).

Rafsancani döneminde dış politikayı etkileyen önemli olaylardan biri Körfez Krizi'dir. İran-İrak Savaşı'nın bitmesinin ardından maddi ve manevi büyük yıpranma yaşayan Saddam yönetimindeki Irak, petrol fiyatlarının düşmesi ve savaş sırasında Arap ülkelerden alınan

borçların ödeme vaktinin gelmesi nedeniyle ekonomik darboğaza girmiştir. Sorunu aşmanın çözümü olarak tarihsel geçmişi itibariyle üzerinde hak iddia ettiği Kuveyt'i 2 Ağustos 1990'da ilhak etmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) ABD'nin de etkisiyle Irak'ı kınayan, ekonomik ambargo uygulanmasını öngören ve Irak'ın Kuveyt'ten 15 Ocak 1991'e kadar çekilmemesi durumunda askeri güç kullanılmasının yolunu açan kararlar almıştır. Fakat Saddam yönetimi bu kararı görmezden gelmiştir. Bunun üzerine ABD öncülüğündeki müttefik ülkeler Irak'a karşı 17 Ocak 1991'de "Çöl Fırtınası Operasyonu" kapsamında bir hava harekâtı, 24 Şubat'tan sonra da bir kara harekâtı düzenleyerek Irak'ı yenik düşürmüşlerdir. Böylece İran'ın bölgedeki en önemli rakibi devre dışı kalmıştır. Irak'ın hem Batı ile ilişkilerinin bozulması hem de bölgedeki saygınlığını yitirmesi İran açısından güç dengesinin kendi lehine değişmesi itibariyle faydalı olsa da, İran ABD ile komşu olmak zorunda kalmış ve ABD'nin Körfez'de artan asker sayısı İran için büyük endişe kaynağı olmuştur (Öztürk, 2010: 2-7).

1980-1988 İran-Irak Savaşı'nda Irak'ı destekleyerek İran'ı zayıflatmayı amaçlayan Suudi Arabistan, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine yaşanan Körfez Savaşı'nda ise İran ile yakınlaşarak Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılmasını amaçlamıştır. İran-Irak Savaşı'nda bölge ülkeleri de Saddam Hüseyin'i kurtarıcı olarak görerek Irak'ı desteklemişlerdir (Arı, 2007: 532-539). Fakat Irak'ın Kuveyt'i işgali, Arap ülkeler arasındaki uyumu bozan en önemli gelişmelerden biri olmuştur. İran-Irak Savaşı'nda Kuveyt'in Irak'ı desteklemesinin sebeplerinden biri %20 oranındaki Şii nüfusu nedeniyle İran'dan çekinmesidir (Büyükkara, 2013: 321-354). Irak'ın Kuveyt'i işgali hadisesinde ise İran BM'nin kararlarını destekleyerek Kuveyt'ten yana bir politik tutum sergilemiştir. Rafsancani döneminde İran'ın Körfez ülkeleri ile ilişkilerinde iç işlerine karışmama politikası İran ile Kuveyt'in yakınlaşmasını sağlamış, ikili ilişkiler Arap Baharı'nın başlaması ile birlikte Suudi Arabistan'ın gölgesinde devam etmiştir (Soner Doğan, 2018: 30).

3.2. Seyyid Muhammed Hatemi Dönemi (1997-2005)

Muhammed Hatemi de Rafsancani gibi Humeyni ile yakınlığı geçmişe dayanan isimlerdendir. Devrim sürecine aktif destek vermiş, Devrim'den sonra çeşitli siyasi ve idari makamlarda görev almıştır. İslam Devrimi'nin ilkelerini benimsemiştir ancak ılımlı ve uzlaşmacı

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

karakterinin de etkisiyle izolasyonun İran'ın çıkarlarına uygun olmadığını düşünerek İran'daki pek çok muhafazakâr gruptan ve birçok din adamından farklılaşmıştır. İdeoloji yerine pragmatizmi öncelikli gören Hatemi reformist olarak kabul edilmiştir (Taşkın, 2008: 30-31). Bu uzlaşmacı reformist tavrı Hatemi'yi 1997 seçimlerinde yaklaşık %70 oy alarak Cumhurbaşkanlığına taşımıştır (Ramazani, 2008: 9). Hatemi İran İslam Cumhuriyeti'nin Batıya ziyaretler gerçekleştiren ilk cumhurbaşkanı olmuş, dış politikada iyi ilişkiler geliştirerek dünyaya açılmaya önem vermiştir. Rafsancani'nin başlattığı 'komşularla normalleşme' politikasını sürdüren Hatemi'nin ılımlı ve uzlaşmacı tutumunun etkisiyle İslam Konferansı Teşkilatı Aralık 1997'de Tahran'da ilk kez toplanmıştır (Djalili, Kellner, 2011: 148).

Hatemi petrol alanına yatırım yapmaları için yabancıları İran'a davet etmiş, Filistinlilerin kabul etmesi halinde İran'ın Filistin'de iki devletli bir yapı kurulmasını kabul edebileceğini duyurmuş, İsrail casusu olmakla suçlanan bir grup Yahudi'yi serbest bırakmıştır. Ülke içinde ise kadınların ve gençlerin toplumdaki rolleri, kültür, basın-yayın ve toplumsal hayatla ilgili bazı hukuki iyileştirmeler yapmıştır. Amaçladığı dönüşüm ve demokratikleşme yolundaki reformları sayesinde bölge ülkelerinin ve Batılı devletlerin İran'a bakışında olumlu değişimler olmuştur. ABD, nükleer faaliyetleri nedeniyle İran'a uyguladığı ambargoyu 1999'da gevşetmiş, BM İran'ı insan haklarını ihlal eden ülkeler listesinden çıkarmış, bazı Avrupalı, Rus ve Japon şirketleri petrol, doğalgaz ve otomotiv sanayiinde İran'a yatırım yapmışlardır (Adıbelli, 2012: 182).

11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ABD ve İran arasındaki stratejik uyum fiilen gelişme imkânı bulmuştur ancak yine de işbirliği taktik düzeyde kalmıştır. İleride değinileceği üzere 2015 yılında ABD-İran arasında varılan nükleer mutabakat da esasen bu sürecin inşa ettiği bir sonuçtur (Özkan, 2011: 52-91). İran, 11 Eylül 2001'de ABD'ye düzenlenen saldırıları kınamış ve Afganistan'daki Taliban rejiminin El Kaide'ye destek verdiği iddiasıyla Afganistan'a yapılan müdahalelerde müttefik kuvvetlerle işbirliği yapmıştır. Böylece İran hem Afganistan'da kendisine düşman olan bir rejimden kurtulmuş hem de Afganistan'dan İran'a sığınmış olan yaklaşık 2 milyon mülteci istikrarını sağlanması halinde ülkelerine geri dönebilmiş olacak ve böylece İran da büyük bir ekonomik yükten kurtulmuş olacaktır. ABD ve İran'ın çıkarlarının bu noktada uyuşması sayesinde ilişkilerin iyiye

75

İİBF Dergi
40/1
Haziran
June
2021

gitmesi beklenirken, dönemin ABD Başkanı Bush 29 Ocak 2002'de İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "Şer Eksenini" olarak ilan ettiğini belirten bir konuşma yapmıştır. İkili ilişkilerdeki olumlu havayı bir anda dağıtan ve Hatemi'yi iç politikada zor duruma düşüren bu açıklamaya göre Bush İran'ın El Kaide militanlarına yardım ettiğini ve İran'dan Filistin'e 50 tondan fazla silah taşıyan bir geminin Ocak 2002'de İsrail güvenlik güçleri tarafından ele geçirildiğini iddia etmiştir. Ayrıca ABD'nin Irak'a müdahalesi bir yandan İran'ın bir rakibinin daha saf dışı kalması bakımından olumlu sonuç doğursa da, diğer yandan İran kuşatılmışlık hissiyle sıranın kendisine geldiği telaşına kapılmıştır. Bu nedenle İran doğrudan ABD'ye karşı bir politika izlemek yerine bölge ülkeleri, diğer Batılı ülkeler ve Rusya ile yakın ilişkiler kurmayı deneyerek uluslararası alanda kendi durumunu güçlendirmeye çalışmıştır (Sinkaya, 2005: 15-18).

Hatemi döneminde başta Körfez ülkeleri olmak üzere Ortadoğu ülkeleriyle de ilişkiler iyileştirilmeye çalışılmıştır. İran bölgesel rakibi Türkiye'ye karşı müttefikleri Suriye ile birlikte PKK'yı desteklerken, Türkiye ise hem Suriye'yi dengeleyebilmek hem de PKK ile mücadelede ihtiyaç duyduğu silahları temin edebilmek için İsrail ile yakınlaşmıştır. İran aynı zamanda bu dönemde Türkiye'ye karşı bölgesel ittifak kurma maksadıyla Ermenistan ve Yunanistan ile de yakın ilişki kurmuştur. Azerbaycan ise Ermenistan-İran yakınlaşmasından rahatsız olarak, Türkiye ile mevcut ilişkilerini daha da geliştirme ve İsrail ile de temas kurma yoluna gitmiştir (Sanyürek, 2018: 210-211).

Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçildiği ilk yıllarda komşularla güven ve dostluk tesis etme politikası sayesinde İran-Suudi Arabistan ilişkileri olumlu yönde ivme kazanmaya başlamıştı. Ancak 2003'te Amerika'nın Irak'ı işgali ile başlayan süreçte İran'ın bölgeye yönelik yayılcı politikaları nedeniyle iki ülke arasındaki olumlu hava yeniden gerilmeye başlamıştır. Irak'ta Baas'ın ve Sünni siyasetçilerin temizlenerek yerlerine Şii kadroların getirilmesi, İran'ın Irak'ta ve Basra Körfez'inde siyasi ve dinî nüfuzunu artırmasıyla hiç olmadığı kadar etkin olmaya başlaması Suudi Arabistan'ı hem stratejik hem de mezhepsel açıdan oldukça endişelendirmiştir. İran'ın 1979 Devrimi'nden itibaren rejim ihracı söylemiyle Arap monarşilerini hedef alması, Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerini endişelendirmiştir. İran'ın Şii mezhebi temelli politikası Suudi Arabistan'ın Vahhabi temelli mezhebi politikasıyla çekişme içine

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

girmiştir. Ayrıca İran Suudi Arabistan'ı ABD ile işbirliği yaptığı ve kutsal topraklara yabancıların girişine izin verdiği gerekçesiyle eleştirmiştir (Soner Doğan, 2018: 28).

İran pragmatist bir yaklaşımla Arap dünyasına yönelik politikalarında tepki çekmemek adına Şiilik vurgusu yapmaktan kaçınarak, daha çok ABD ve İsrail karşıtlığı, Filistin konusunda Hamas'a, Lübnan'da Hizbullah'a desteğini öne çıkaracak söylemler kullanmaktadır. Yani İran yeri geldiğinde İslam Devrimi'nin ilkelerinden olan İslam Birliği oluşturmak yerine, ulusal çıkarlarını gerçekleştirebilmek için pragmatist bir siyaset izleyerek yakın çevresindeki Müslüman ülkeleri etkisi altına almak istemiş, Müslüman devletlere karşı Müslüman olmayan devletlerle ittifaklar kurmaktan çekinmemiştir. (Akkaya, İbrahimli, 2018: 165-166) Örneğin Rafsancani Döneminde Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununda İran güçlü bir Azerbaycan varlığını kendisine tehdit olarak gördüğünden, Azerbaycan kendisi ile aynı mezhebe mensup olmasına rağmen, Ermenistan'dan yana tutum sergilemiştir. Benzer şekilde 1990'lı yılların başlarında Rus-Çeçen savaşı sırasında Rusların Müslüman Çeçenleri öldürmelerine tepki göstermeyerek bunu Rusya'nın bir iç meselesi olarak gördüğünü duyurmuştur (Şahin, 2011: 169-171).

Reformcu siyasetçilerin başlarda izlediği ılımlı ve uzlaşmacı politikalar hoş görülmemiş olsa da, yaşanan bu gelişmeler üzerine muhafazakârlar reformcular üzerindeki baskılarını arttırmış, 2003'te yerelden başlamak üzere, 2005'te Cumhurbaşkanlığı seçimlerini de alarak İran'da yönetimi yeniden kazanmışlardır (Abrahamian, 2014: 246-251).

3.3. Mahmud Ahmedinejad Dönemi (2005-2013)

İran siyasetinin en dikkat çeken isimlerinden biri olan Mahmud Ahmedinejad 2005-2013 yılları arasında iki dönem üst üste İran Cumhurbaşkanlığı görevini yerine getirmiştir. 2005 yılı seçimlerinde ikinci tura kalan oylamada Haşimi Rafsancani ile rakip olan Ahmedinejad ikinci turda İran'ın yeni Cumhurbaşkanı olmuştur. (Ekinci, 2009: 7) Ahmedinejad Humeyni'nin ABD ve Batı karşıtı söylemlerinin ön planda olduğu bir siyasi ortamda büyümüş, gençlik yıllarında İran-İrak savaşı sırasında gönüllü olarak cephede yer almıştır (Çitlioğlu, 2015: 52-53).

İran'daki muhafazakâr kesim; geleneksel, ılımlı ve devrimci (radikal) olmak üzere 3 gruba ayrılabilir. En nüfuzlusu olan geleneksel muhafazakârlar din adamları ve tüccarların ittifakı sonucu ortaya çıkmıştır ve Velayet-i Fakih merkezli bir dini yoruma sahip olarak radikal davranışlardan uzak durmuşlardır. İlimli muhafazakârlar uluslararası sistemle ekonomik entegrasyon arayışı içerisinde olup, dış politikada ideolojiden ayrı pragmatist yaklaşımları savunmaktadırlar. Radikal (devrimci) muhafazakârlar ise 1997 tarihli Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra reformcular karşısında muhafazakârların üst üste mağlup olması üzerine, Ahmedinejad'ın da içlerinde bulunduğu genç muhafazakâr kesim tarafından ortaya çıkan bir akımdır (Keskin, 2007), (Rizvi, 2012: 123). Ahmedinejad ve çoğunluğu askerlerden oluşan radikal muhafazakârlar ekibi, seleflerinin izlediği ılımlı, uyumlu, pragmatist politikanın İran'ın güvenlik sorunlarını çözme konusunda başarısız olduğunu dolayısıyla iflas ettiğini düşünerek güç gösterisine dayalı bir politikayı tercih etmişlerdir. Rafsancani ile başlayan ve Hatemi ile pekişen "Batıyla pragmatist uyum", "medeniyetler diyalogu" gibi politikalar 2005'te Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla rafa kaldırılmıştır (Hatice Doğan, 2014: 3-57).

Ahmedinejad iç politikada ekonomik kalkınma ve sosyal adaleti sağlama, gelir eşitsizliğini ve yolsuzluğu ortadan kaldırma gibi vaatlerde bulunmuş, dış politikada ise Batı, ABD ve İsrail karşıtı sert bir retorik kullanmıştır. Ahmedinejad İslam Devrimi'nin ilkelerinden uzaklaşmış olduğunu düşündüğünden Devrim'in yeniden yapılandırılması ve dini otoritenin güçlendirilmesi gerektiğini söylemlerinde sık sık vurgulamıştır (Turan, 2007: 261). İslami rejime bağlılığı, ABD ve İsrail karşıtlığı, nükleer konulardaki uzlaşmaz tavrı ile Humeyni çizgisinde duran Ahmedinejad, dış politikada Devrim ihraç politikasını geri plana atmasıyla Humeyni'den farklılaşmıştır. Ahmedinejad'ın bu yaklaşımı sayesinde İran bölgedeki diğer Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurabilme olanağı bulmuştur (Muran, Atay, 2009: 155-168).

Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı makamına geldiği ilk yıllarda dış politikada meşgul olmak zorunda kaldığı temel sorunlar İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda taviz vermez duruşunun yanı sıra İsrail ve ABD karşıtlığı nedeniyle karşılaştığı tepkiler olmuştur. Ahmedinejad halk desteğini arkasına almanın verdiği güvenle İran'ın nükleer faaliyetlerine hız vermiş, ABD ve AB'nin konuyu BMGK'ya taşıma tehditlerini umursamamıştır (Aydın, Tekbıyık, 2007: 106).

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

Ahmedinejad'ın içlerinde bulunduğu Radikal(devrimci) muhafazakârlar dış politikada genel olarak bir krizi başka bir krizi tırmandırarak çözüme stratejisi izlemişlerdir. Örneğin nükleer kriz meselesini uluslararası gündemde ikinci plana atmak amacıyla ABD ve İsrail karşıtı söylemleri yoğunlaştırmışlar, konuyu milli bir mesele haline getirmek ve halk desteğini arkalarına almak için Batı'nın güçlü bir İran istemediği ve bu nedenle İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı çıktığı söylemini kullanmışlardır (Turan, 2007: 261-264).

Ahmedinejad İran'ın Körfez İşbirliği Teşkilatı'na üye olmasını desteklemiştir. 2006 yılında İsrail ile Hizbullah arasında yaşanan savaş İran-Suriye ilişkilerini pekiştirmiş, bu savaştan İsrail'in yıpranarak çıkması iki ülkeyi de memnun etmiştir. İran'ın Kafkasya politikası da Ahmedinejad döneminde pek değişikliğe uğramadan devam etmiş, Ermenistan'la enerji konularında ilişkiler geliştirilmiştir. Türkiye'nin girişimiyle Türkiye-Azerbaycan-İran üçlü toplantıları yapılması söz konusu olmuştur (Sarıkaya, 2016: 576-577).

İran'ın Amerika'nın Ortadoğu'daki en büyük askerî üssüne ev sahipliği yapan Katar ile ilişkileri diğer Körfez ülkelerine nazaran daha bağımsız ve dengeli seyretmiştir. Katar İran ile ilişkilerini geliştirmek isteyen tutumuyla İran'ın uranyum zenginleşirmesinin durdurulması konusundaki Güvenlik Konseyi kararını reddeden tek ülke olmuştur. Ayrıca 2006-2008 yıllarında BMGK geçici üyesi statüsünde bulunduğu süre boyunca İran ile ilgili kararlarda olumlu bir tutum sergilemiştir (Albayrakoğlu, 2011: 95-116).

2011 yılında Ortadoğu'da başlayan ve mevcut rejimlere meydan okuyan halk hareketlerine başlangıçta İran sempatiyle bakmıştır. Çünkü İran Devrim'den beri Ortadoğu'da Batı ile işbirliği içinde olan rejimlerin İslami ilkelere uyacak rejimlerle değiştirilmesini istemiş, bu nedenle "Arap Baharı" olarak isimlendirilen süreci "Ortadoğu'daki İslami Uyanış" olarak yorumlayarak desteklemiştir. Örneğin İran 1979'dan beri ilişkilerin soğuk olduğu Mısır'da ABD ve Batı ile yakın ilişkiler içerisinde olan Mübarek rejiminin bu süreçte devrilmesinden memnuniyet duymuştur (Uygur, 2012: 11-13). Ayetullah Hamaney 2011 itibariyle yaşanan isyanlara 1979 Devrimi'ni rol model olarak sunmuş, bilhassa Tunus ve Mısır'daki halk hareketlerini İran İslam Devrimi'nden ilham alan "İslami Uyanış"ın bir parçası olarak gördüğünü ifade etmiştir (Şen, 2012: 100-102). Mezhep politikaları dikkate alındığında Suudi Arabistan'ın Vahhabizm merkezli

anlayışının Arap Baharı sürecinden darbe alması olasılığının da Şii inanlı İran'ın perspektifinden bakıldığında olumlu bir gelişme olacağı söylenebilir.

Bölge ülkelerinin Arap Baharı sürecinde kendi iç sorunlarıyla meşgul olmaları, İran'ın nükleer faaliyetlerini ana gündem maddesi olmaktan çıkararak İran'a daha rahat politika uygulama imkânı sunmuştur. Tunus, Mısır, Libya ve Bahreyn'de halk hareketlerini destekleyen İran, olaylar bölgedeki önemli bir müttefiki olan Suriye'ye sıçrayınca tavrını değiştirmiştir. Mart 2011'de Suriye rejimine karşı gösteriler başladığından beri İran'ın açıkça Beşar Esad'ı desteklemesi Arap ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Suriye'de olası bir rejim değişikliği İran'ın Lübnan ve Irak üzerindeki etki alanını daraltabileceğinden dolayı, İran açısından dezavantaj, diğer bölge ülkeleri açısından ise fırsat olarak değerlendirilmiştir (Sercan Doğan, <http://www.orsam.org.tr/>). 2011 yılında Suriye'de kriz ilk sinyallerini verip gösteriler başladığında İran bu isyanların dış güçler tarafından organize edildiği ve İran-Suriye ittifakına veya "Direniş Ekseni"ne (Keskin, <http://www.orsam.org.tr/>) karşı bir komplo olduğu inancıyla Esad rejimine destek vermiştir.

İranlı yetkililer Suriye'nin Siyonizm'e karşı mücadelede vazgeçilmez bir unsur olduğu, İran ile Lübnan Hizbullahı ve Filistinli direniş örgütleri arasında bağlantı kuran bir köprü vazifesi gördüğü söylemleriyle Esad'a verdikleri desteği gerekçelendirmişlerdir (Sinkaya, 2015: 131-160). 2003 yılında koalisyon güçlerinin Irak'a düzenlediği müdahaleden edindiği tecrübelerle dayanarak İran düşmanlarını sınırlarının dışında karşılamak üzere kurulu bir caydırıcılık politikası belirlemiştir. Çünkü İran'ın Suriye, Lübnan/Hizbullah ve Filistin'deki müttefiklerinden oluşan "Direniş Cephesi" ile olan bağlantısının kaybedilmemesi adına bu caydırıcılık stratejisi hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla Esad rejiminin karşı karşıya olduğu tehlike İran'da hedefte Direniş Ekseni'nin ve dolayısıyla kendisinin olduğu algısına sebep olmuştur. Suriye'ye Batılıların müdahale etmesini önlemek isteyen İran sorunun bölge ülkelerinin kendi aralarında çözülmesini desteklemiştir. Bu nedenle Suriye meselesinin Ocak 2012'de BM Güvenlik Konseyi'nde konuşulmasına karşı çıkmış, Çin ve Rusya'nın Suriye aleyhine alınan kararı veto etmelerini memnuniyetle karşılamıştır. İran bu olayları Suriye'nin iç meselesi olarak gördüğünden dolayı dış müdahaleye kesin bir tavırla karşı çıkmıştır (Kazdal, 2018: 9,11).

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

Ahmedinejad döneminde İran; nükleer faaliyetlerine hız vermesi sebebiyle maruz kaldığı ambargoların ve Arap Baharı sürecinde Suriye rejimine verdiği desteğin neticesinde ekonomik ve siyasi sorunlarla karşılaşmıştır (Uzun, 2013: 65-69), (Nili, <http://www.iraninternational>). Ahmedinejad dönemi İran'ın Suriye ile en fazla yakınlaştığı dönem olmuştur.

3.4. Hasan Ruhani Dönemi (2013-2021)

Hasan Ruhani de kendisinden önceki cumhurbaşkanları gibi Devrim sürecinde ve sonrasında Ayetullah Humeyni'nin yakın çevresindeki isimlerden biriydi. Ruhani Devrim'in ardından İran'ın siyasi ve idari hayatında çeşitli görevlerde bulunmuştur (Yegin, 2003: 109). 2013 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %51 oy alarak İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni Cumhurbaşkanı olmasında Rafsancani ve Hatemi'nin destek açıklamaları (Hatice Doğan, 2014: 50) ve rehber Hamaney'in Ruhani'yi hem muhafazakârların hem de reformcuların desteğini kazanacak bir aday olarak göstermesi de etkili olmuştur (Keskin, 2013).

Ruhani göreve geldiğinde öncelikle iç politikada Ahmedinejad dönemindeki nükleer politika nedeniyle uygulanan ambargoların sebep olduğu ekonomik darboğaza çözüm üretmeye çalışmıştır. Dış politikada ise P5+1 ülkeleriyle yürütülen nükleer müzakerelerin olumlu bir sonuca ulaşması, İran'ın uluslararası alandaki yalnızlığının giderilmesi, Arap Baharı sürecinin getirdiği değişen dengelerde İran'ın pozisyonunun ne olacağı gibi konular gündeminde olmuştur. Ruhani Ortadoğu ülkeleri ve Batı ile ilişkilerini geliştirmeye ve nükleer krizi diplomatik müzakerelerle aşmayı deneyerek böylece muhtemel bir müdahaleyi bertaraf etmeye çalışmıştır. Ruhani Ahmedinejad'ın krizi tırmandırma siyaseti yerine, sorunlara çözüm bulma yaklaşımıyla diplomatik yolları kullanması sonuç verici olmuştur. P5+1 ülkeleriyle yapılan müzakerenin nihayetinde ise 24 Kasım 2013 tarihinde geçici nitelikteki Cenevre Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre İran nükleer faaliyetlerini yavaşlatmayı, uranyum zenginleştirmeyi durdurmayı, elindeki stoğu imha etmeyi ve uluslararası denetime açık olmayı kabul etmiştir. Karşılığında İran'a uygulanan para transferi, sivil havacılık ve sağlık alanlarındaki yaptırımların hafifletilmesi ve yeni bir yaptırımın çıkarılmaması taahhüt edilmiştir. Bu kararlar İran'ın içinde bulunduğu ekonomik darboğazi aşmasında katkıda bulunmuştur

(Arıkan, 2014: 26-29). Söz konusu anlaşma, BMGK'da 20 Temmuz 2015 tarihinde oybirliğiyle kabul edilerek Ocak 2016'da yürürlüğe girmiştir (Şen, 2017: 9-10,13).

Ruhani'nin dış politika yaklaşımı Ahmedinejad'dan farkı olarak; sert söylemler ve tavizsiz bir radikal duruş yerine uzlaşmacı bir tavırla sorunları aşmak olmuştur. Ahmedinejad döneminde nükleer kriz sebebiyle ambargoların ağırlaştırılması ve askeri müdahale ihtimalleri gündeme gelirken, Ruhani "itidalli dış politika" söylemiyle aşırı yaklaşımları terk ederek İran'ın çıkarları ile gerçeklik arasında denge kurmaya önem vermiştir. Ruhani'nin bu tutumu sayesinde nükleer anlaşmaya ulaşması, Batılı ülkeler ve ABD ile ilişkilerde nispeten düzelmeler sağlayarak uluslararası yalnızlığından kısmen kurtulmaya başlaması ve ekonomik rahatlama yolundaki başarılarının ardında daha önce İran'da nükleer başmüzakereci olarak görev yapması sayesinde edindiği bilgi ve tecrübenin katkısı büyüktür. Nükleer krizin aşılmasıyla dış politikada rahatlayan Ruhani komşularıyla da ilişkileri iyileştirmek adına yönünü Ortadoğu'ya çevirmiştir. Suriye konusunda Ahmedinejad yönetiminin politikalarına devam eden Ruhani, ilişkileri iyileştirmek konusunda İsrail ve Suudi Arabistan'dan karşılık bulamamıştır (Sinkaya, 2014: 30-33). İran ABD ile nükleer müzakereler sürecinde kısmen yakınlaşma sağlasa da bölgesel sorunlar ve ABD'nin İsrail ve Suudi Arabistan ile birlikte hareket etmesi İran-ABD arasındaki güven bunalımını devam ettirmektedir. Bu nedenle İran dış politikada hem AB, Rusya, Çin, Hindistan gibi küresel aktörlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, hem de bölge ülkeleriyle temaslar kurmayı ihmal etmemiştir (Sanyürek, 2018: 198).

İran'ın Körfez ülkeleri içinde %60 Şii nüfusuyla önem arz eden Bahreyn ile ilişkileri hassas bir konumdadır. İran ile Bahreyn arasındaki kıta sahanlığı sorunu 1971'de Bahreyn'in bağımsızlığından hemen önce iki taraf arasında yapılan bir anlaşmayla çözümlenmiş, Bahreyn'in herhangi bir ülke ile federasyon kurmamayı garanti etmesi şartıyla İran bu ülke üzerindeki hak iddialarından vazgeçtiğini açıklamıştı (Arı, 2004: 164-166). Ancak Arap Baharı olaylarının başlamasıyla İran'ın Şii grupları harekete geçirdiğini dikkate alan Suudi Arabistan ve BAE Bahreyn'e asker göndererek buradaki rejimin devrilmesini engellemişlerdir. İran bu girişimi tepkiyle karşılarken, Bahreyn ise İran'ın bölgede teröre destek vermek suretiyle Arap

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

ülkelerinde iç istikrarsızlıklar çıkarmaya çalıştığını belirtmiştir (Soner Doğan, 2018: 32).

İran'ın Umman ile ilişkileri Hürmüz Boğazı'nın stratejik öneminden dolayı jeopolitik gerçeklere göre şekillenmektedir. İran ekonomisinin Hürmüz Boğazı'na bağlı olması iki ülkeyi komşuluk, ekonomik, stratejik ve askerî alanlarda çıkar politikası bağlamında bir araya getirdiğinden, kimi zaman Umman ile Körfez ülkeleri İran'a karşı farklı davranışlar gösterebilmektedirler. Umman KİK üyesi olmasına rağmen, 1979 Devrimi sonrası ve İran-İrak Savaşı süreci dahil olmak üzere, ilişkilerde diplomasi kanalını açık tutarak ve İran'ı hedef alan açıklamalardan kaçınarak Arap ülkeleri ile İran arasında arabuluculuk rolü üstlenen bir tutum sergilemektedir (Soner Doğan, 2018: 32-33).

İran'ın Ortadoğu'da en önemli rakiplerinden biri olan Türkiye, İran'ın nükleer çalışmalarını durdurumaması karşısında tırmanan krizin diplomatik yollarla çözülmesi amacıyla arabuluculuk rolü üstlenirken, bir yandan da İran'ın nükleer çalışmalarını sürdürmesinin Türkiye'nin nükleer güç sahibi olmasını da meşrulaştıracağını düşünmektedir. Ancak Türkiye İran'ın mezhepsel politikalarıyla bölgede bir Şii kuşağı oluşturması ve liderlik rolü üstlenmesi amacından rahatsızlık duymaktadır. Türkiye-İran ilişkilerindeki gerilim noktalarından biri Malatya/Kürecik'teki füze kalkanının kendisine karşı ve İsrail'i koruma amacıyla yerleştirildiğini düşünen İran'ın herhangi bir tehdit hissetmesi durumunda radarı vuracağını açıklamasından kaynaklanmıştır. İkili ilişkilerdeki bir diğer gerilim noktası ise İran'ın Suriye sorunu konusunda Türkiye'yi ABD ile işbirliği yapmakla ve İslam dünyasının liderliğine oynamakla suçlamasıdır. İran Mısır ile Mübarek'in devrilmesinden sonra yakınlaşmaya başlamıştır. Mısır'da İhvan-ı Müslimin'in Cumhurbaşkanı adayı olarak seçilen Mursi'nin yönetime gelerek İran'a sıcak mesajlar vermesi ve Mısır'ın 1978 Camp David Antlaşması'ndan beri yakın ilişkiler sürdürdüğü İsrail ile ilişkilerinin gerginleşmesi İran'ı memnun etmiştir. Çünkü İsrail'in Arap dünyasındaki en büyük müttefikini kaybetmesi ve ABD'nin çok önemseydiği İsrail-Mısır ekseninin zayıflaması İran açısından olumlu gelişmeler olmuştur (Doster, 2012: 49).

İran'ın bölge politikaları açısından en önemli ve güçlü küresel müttefiki ise Rusya'dır. Her ikisinin de ABD'nin bölgedeki varlığına

ve Arap Baharı sürecine ilişkin kaygıları benzeşmekte, Avrasya perspektifleri paralellik göstermektedir. Petrol ve doğalgaz ihracı söz konusu olduğunda ise rakip olan Rusya ve İran, Hazar'ın statüsü ve enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda farklılaşmaktadırlar (Doster, 2012: 50). İran ABD'ye karşı Rusya'nın yanı sıra Avrupa Birliği (AB) ve Çin ile ilişkilerini geliştirerek ABD'nin kendisine uyguladığı tecrit politikasını aşmaya çalışmaktadır (Kelkitli, 2014: 225).

Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı görevine gelmesinin ardından Suriye'deki çatışmaların şiddetinin artması üzerine ABD öncülüğünde bir askeri müdahale olasılığı tartışılmıştır. İran bölgesel politikaları açısından kırmızı çizgilerinden biri olan Suriye konusunda ABD ve Batılı ülkelerle barışçıl görüşmeler sağlamaya çalışırken, bir yandan da bu ülkelerle Suriye meselesinde karşı karşıya gelme riskiyle yüzleşmiştir. Bu nedenle İran kendisi için hayati önem taşıyan Suriye konusunda, Rusya'nın 2015'te Suriyeli muhalif güçlere karşı başlattığı hava saldırılarına Devrim Muhafızları ile karadan destek vermiştir. Suriye meselesinin çözümü yolunda İran'ın etkisini önemseyen küresel ve bölgesel aktörlerin bu amaçla düzenlenen Viyana Konferansı'na İran'ı da davet etmeleri, Tahran yönetiminin muhatap olarak alınmaya başlandığını göstermesi bakımından önemlidir (Özdoğan, 2016: 13,16-17).

İran-Suudi Arabistan arasındaki bölgesel güç mücadelesi Suriye iç savaşının başlamasıyla vekalet savaşına dönüşmüştür (Kazdal, 2018: 6,8). İki ülke arasındaki bölgesel mücadele göz önüne alındığında İran'ın Suriye gibi bir müttefikini kaybetmesi Suudi Arabistan karşısında gücünün kırılmasına sebep olabilecektir. Nitekim Suudi Arabistan Suriye'deki iç çatışmaları fırsat bilerek, İran'ın 2003 yılından itibaren bölgede artan etkisini durdurmaya çalışmaktadır.

SONUÇ

İran coğrafyası tarih boyunca coğrafi konumu ve enerji kaynaklarının da etkisiyle İngiltere ve Rusya gibi küresel güçlerin mücadele alanı olagelmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından bölgedeki küresel aktörlerde değişimler olmuş, ABD'nin kontrolü artmaya başlamıştır. ABD'nin etkisinin artması İran milliyetçiliğini beslerken, 1979 tarihli İran İslam Devrimi'ne giden sürecin temellerini hazırlamıştır.

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

Humeyni'nin önderliğinde 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ile İran "Devrim İhracı" politikası güderek İslam Devrimi'nin ilkelerinin diğer Müslüman ülkelerde de yayılması suretiyle İslam dünyasının yeniden dirilmesini hedeflemiştir. Bu amaçla Ortadoğu bölgesinde Şii nüfus barındıran Irak, Bahreyn, Lübnan, Kuveyt, Suudi Arabistan gibi ülkeleri çeşitli bağlantılarla etkilemeye çalışmıştır. İran'ın Devrim ihracı politikasının bir başka hedefi ise bölge ülkelerinden kendisine gelebilecek olası tehditlere karşı, Şii nüfus bulunan ülkelerde etki alanını genişletmek suretiyle o ülkeyi istikrarsızlaştırarak tehdidi en baştan önlemektir.

İran'ın Devrim ihrac politikası ile İslam Birliği oluşturma hedefi olsa da ulusal çıkarları söz konusu olduğunda dini ve mezhepsel değerleri bir kenara bırakarak pragmatist politikalar izlediği, (Matsunaga, 2009: 468-482) Müslüman devletlere karşı Müslüman olmayan devletlerle işbirliği yaptığı görülmüştür. Örneğin; "Ne Doğu ne Batı, yalnız İslam" sloganının aksine Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında Ermenistan ile işbirliği tesis etmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından eski Sovyet coğrafyasında etkin rol almayı amaçlayan İran, bölge ülkeleri içindeki Şii nüfusu büyük oranda etkilemiş olsa da, bu durum bölge ülkelerinin Batı'ya yakınlaşmasına sebep olmuştur. Şii Hilali'nin sac ayağı olan Irak-Suriye-Lübnan gibi ülkelere yatırım yaparak iktidarların değişmesinde etkili olmuştur. İran'ın bu güce ulaşmasında en büyük yardımı dolaylı veya dolaysız olarak ABD yapmıştır. ABD'nin 2001'de Afganistan'ı işgali ile Taliban'ı, 2003'te ise Irak'ı işgali ile Saddam Hüseyin'i saf dışı bırakması, İran için bölgedeki iki önemli rakibinden kurtulması anlamına gelmiştir. ABD'ye düzenlenen 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Batı dünyasının nazarında Şiiğe karşı var olan olumsuz yaklaşım kaybolmuş, yerini Sünni radikalizm almıştır.

2011 yılında Ortadoğu'da halk ayaklanmaları başladığında İran bunu önceleri 1979 Devrimi'nin etkilerinin tesir ettiği, ABD ve Batı karşıtı bir "İslami Uyanış" hareketi olarak anlamıştır. Mısır ve Tunus'taki olayları memnuniyetle karşılayan İran, olayların Suriye'ye sıçraması üzerine bu isyanların İran-Suriye ittifakını ve "Direniş Ekseni"ni hedef alan bir komplo olduğunu ileri sürerek Esad rejimini desteklemeye başlamıştır.

İran 2003 yılında ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin Irak'a düzenlediği operasyonun ardından edindiği tecrübe ve öngörü ile "caydırıcılık" stratejisi belirleyerek düşmanlarını daha sınırlarının dışında savuşturmayı amaçlamıştır. Caydırıcılık stratejisi İran'ın "Direniş Cephesi" olarak adlandırdığı Suriye, Lübnan/Hizbullah ve Filistin'deki müttefikleri ile bağlantısının sürekliliği için hayati önemdedir.

İran uzun yıllardır tehdit algıladığı Batılı ülkeler, ABD ve İsrail'e karşı konvansiyonel gücünün yetersiz kalabileceği realitesi ile hareket ederek asimetrik unsurlardan oluşan bir milis ağı oluşturmuştur. İran'da 1979 öncesinde geleneksel ordu ve istihbarat örgütünün dışında herhangi bir ideolojik ordu gücü bulunmuyordu. İslam Devrimi'nin ardından ise yeni rejimin korunması ve sınır dışındaki askeri faaliyetlerde kullanmak amacıyla Devrim Muhafızları'nın kontrolünde bulunan Şii milislerin örgütlenmesi suretiyle paramiliter gruplar ve bölgesel vekil unsurlardan oluşan bir ağ oluşturmuştur.

İran Ortadoğu'daki en önemli müttefiki olan Rusya ile müşterek hedefleri doğrultusunda bölgede ABD'yi kontrol etmeye çalışmaktadır. İran ABD'nin kendisine uyguladığı tecrit politikasını aşmak gayesiyle Rusya, Çin ve AB ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir. İran'ın Ortadoğu'da en önemli aktörlerden biri olmasında ve etkili bir dış politika izlemesinde Rusya'nın büyük katkısı olmuştur. İran'ın AB ile ilişkilerinin ise ABD'nin ambargolarına rağmen gelişmesi pek mümkün görünmemektedir.

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

KAYNAKÇA

Abrahamian, Ervand (2014). *Modern İran Tarihi*, (çev.) Dilek Şendil, 3.b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Abdo, Geneive (2011). "How Iran Keeps Assad in Power in Syria", *Foreign Affairs*, August 25.

Nili, Massoud (2006). "Picture of Iran's Oil-Dependent Economy", *Iran International*, May 2006, No.40, http://www.iraninternationalmagazine.com/issue_40/text/picture%20of%20iran's%20oil.htm (Erişim Tarihi 19.02.2020)

Adıbelli, Barış (2012). "İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm", *Doğu Batı Yol Ayrımında İran; İdeoloji, Devlet ve Dış Politika*, (ed.), Barış Adıbelli, İstanbul: Bilim Gönül Yayınları, ss. 26-37.

Akkaya, Saffet; İbrahimli, Haleddin (2018). "İran'ın Bölgesel Güce Yükseliş Süreci", *Güvenlik Stratejileri*, 14(28), ss. 165-166.

Albayrakoğlu, Esra Pakin (2011), "ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü", *Uluslararası İlişkiler*, 8(31), ss. 95-116.

Aras, Bülent (1996). "İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, (3).

Arı, Tayyar (2007). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 3.b, Bursa: Alfa Yayınları.

Arı, Tayyar (2004). *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegomanya*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Arıkan, Pınar (2014). "Ruhani Hükümeti'nin İran Dış Politikasında Yarattığı Değişimin İç Siyasetteki Yansımaları", *Ortadoğu Analiz*, 6(61), ss. 26-29.

Aydın, Dilek; Tekbıyık, Arif (2007). "İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.

Büyükkara, Mehmet Ali (2013). "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *E-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, ss. 321-354.

CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/ir.html> (Erişim Tarihi 22.07.2019)

Cleveland, William L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çev.) M. Harmanacı, 1.b., İstanbul: Agora Kitaplığı.

Cülük, Ahmet (2018). "İran İslam Devrimi ve Ulemanın Zaferi", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 20(1), ss. 94-96.

Çetinsaya, Gökhan (2006). "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorunu", *SETAV Raporu*, Ankara.

88

Çitlioğlu, Ercan (2015). "İran'ı Anlamak", *Başkent Üniversitesi*.

İİBF Dergi
40/1
Haziran
June
2021

Djalili, Mohammad Reza; Kellner, Thierry (2011). *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, (çev.) Reşat Uzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.

Doğan, Hatice (2014). "İran Siyasi Tarihi", *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye İlişkileri*, (ed.) Soyalp Tamçelik, Ankara: Gazi Kitabevi.

Doğan, Sercan. "İran'ın Suriye'deki Gelişmelere Yaklaşımı", *ORSAM*, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=2517> (Erişim Tarihi 12.07.2019)

Doğan, Soner (2018). "İran'ın Ortadoğu Siyaseti", *Araştırma 74*, İNSAMER.

Doster, Barış (2012). "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, 4(44), ss. 46-48.

Efegil, Ertan (2012). "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", *Ortadoğu Analiz*, 4(48), ss. 53-69.

Ekinci, Arzu Celalifer (2012). "İran'ın Stratejik Kartı Olarak Hürmüz Boğazının Önemi", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 6(2), ss. 20-41.

Ekinci, Arzu Celalifer (2009). "İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Adaylar ve İzlenimler", *USAK Analizleri*.

Fekri, Amir Ahmad (2011). *İran Devrimi*, İstanbul: Mızrak Yayınları.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası.

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

İslam İnkılabı Rehberi Bürosu Resmi Sitesi, <https://www.leader.ir/tr/content/14155/%C4%B0slam-%C4%B0nk%C4%B1lab%C4%B1-Rehberinin-Hayat%C4%B1> (Erişim Tarihi 05.02.2020)

Kazdal, Melih (2018). "İran'ın Arap Baharı Sonrası Suriye Politikasını Anlamak", *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 1(1), ss. 9,11.

Kelkitli, Fatma Aslı (2014). "İdealizm ve Realizm Sarkacında Soğuk Savaş Sonrası İran Dış Politikası". *Ortadoğu Analizi İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, (ed.) H. Çomak-C. Sancaktar, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Keskin, Arif (2006). "İran'da Azerbaycan Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi", *Stratejik Analiz*, (75).

Keskin, Arif (2007). *Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejad ve Radikal Muhafazakar Akım*, 11 Haziran 2007, <http://www.biyografi.net/MAKALE.asp?HABERID=152> (Erişim Tarihi 10.07.2019)

Keskin, Arif (2013). "Ruhani İran Rejiminin Can Simidi Oldu", Kasım 2013, 11. <https://docplayer.biz.tr/8422670-Ruhani-iran-rejiminin-can-simidi-oldu.html> (Erişim Tarihi 13.07.2019).

Keskin, Arif "İran, Suriye Krizini Kazanabilir mi?", *ORSAM*, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4683> (Erişim Tarihi 12.07.2019)

Kılınç, Ramazan (2011). "İran Dış Politikasının Evrimi: Körfezde İran-Arap İlişkileri Örneği", *Liberal Düşünce Dergisi*, (23), ss. 164-174.

Kıbaroğlu, Mustafa (2006). "İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek, Mollalara Yasak". *Akademik Orta Doğu*, 1(1), ss. 76-110.

Knepper, Jennifer (2008). "Nuclear Weapons and Iranian Strategic Culture", *Comparative Strategy*, (27).

Korkmaz, Yusuf (2015). *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansımaları*, İstanbul: Matbuat Yayınları.

Matsunaga, Yasuyuki (2009). "The Secularization of a Faqih-Headed Revolutionary Islamic State of Iran: Its Mechanisms, Processes and

Prospects", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 29(3), ss. 468-482.

Muran, Aygöl; Atay, Ahmet Gürkan (2009), "Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(4), ss. 155-168.

Özdoğan, Talip (2016). "İran'da Devrim İdeolojisi ve Dış Politikaya Etkisi: İran'ın Suriye Politikası", *ERUSAM*.

Özkan, Behlül (2011). Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası, *Stratejik Araştırmalar*, 9(16), ss. 52-91.

90

İİBF Dergi
40/1
Haziran
June
2021

Öztürk, Mehmet (2010). "I. Körfez Savaşı'ndan (1990-91) 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri" *Akademik Bakış Dergisi*, (19), ss. 2-7.

Ramazani, R. K. (2008). "Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and The Islamic Republic", *Iran's Foreign Policy: From Khatami To Ahmadinejad*, (ed.), Anoushiravan Ehteshami, Mahjaob Zweiri, U.K.: Ithaca Press.

Ramazani, R. K. (1989). "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", *Middle East Journal*, 43(2).

Rizvi, M. Mahtab Alam (2012). "Velayat-e Faqih (Supreme Leader) and Iranian Foreign policy: An Historical Analysis", *Strategic Analysis*, 36(1).

Sandıklı, Atilla; Emeklier, Bilgehan (2012). "İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri", *Bilge Adamlar Kurulu Raporu*, İstanbul: BİLGESAM, (47).

Sanyürek, Mehmet Bora (2018). "Devrim Sonrası İran Dış Politikası", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(86).

Sarıkaya, Yalçın (2016). "Dış Politika ve Türkiye-İran İlişkileri", *İran Toplum Devlet ve Siyaset*, (ed.) B. Tangör, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE).

Semiz, Yaşar; Akgün, Birol (2005). "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (9).

Sinkaya, Bayram (2015). "Suriye Krizi Karşısında İran'ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 10(1), ss. 131-160.

*Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının
Temel Bileşenleri ve Dinamikleri*

Sinkaya, Bayram (2014). "Ahmedinejad'dan Ruhani'ye İran Dış Politikasında Değişim: İtidalli Dış Politika", *Ortadoğu Analiz*, 6(61).

Sinkaya, Bayram (2005). "Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 247(5-6).

Sokolski, Henry; Clawson, Patrick (2005). "Getting Ready For A Nuclear-Ready Iran", Strategic Studies Institute, US Army War College.

Şahin, Mehmet (2011). "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Ortadoğu Siyasetinde İran*, (ed.) Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Ankara: Barış Kitap.

Schedberd, Jillian; Gerner, Deborah J. (2008). *Understanding the Contemporary Middle East*, ABD: Lynne Rienner.

Şen, Gülriz (2017). "Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri", Ankara: İRAM.

Şen, Gülriz (2012). "İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset", *Ortadoğu Etütleri*, 3(2).

Tait, Robert (2011). "Khamenei Praises Arab Revolts As Iran Crushes Its Own Protests," 21 Şubat 2011, <http://www.payvand.com/news/11/feb/1202.html> (Erişim Tarihi 05.02.2020)

Takeyh, Ray (2003). "Iranian Options: Pragmatic Mullahs and America's Interests", *The National Interest*, Fall.

Taşkın, Yüksel (2008). "Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (39).

Telhami, Shibly; Bernett, Michael (2002). *Identity and Foreign Policy in the Middle East*, New York: Cornell University Press.

Turan, Davut (2007). "Ahmedinejad ve İran Dış Politikası", *Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program*, (ed.) Atilla Sandıklı-Kenan Dağcı, İstanbul: TASAM Yayınları.

Uygur, Hakkı (2012). "İran ve Arap Baharı", *SETA Analiz*, (52).

Uzun, Özüm S. (2013). "İran'a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılmalı mı Nükleer Program mı Hükümet mi?", *Ortadoğu Analiz*, 5(54), ss. 65-69.

Yegin, Abdullah (2003). *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Ankara: SETA Yayınları, (25).

Zirulnick, Ariel (2011). "Getting the Strait of Hormuz straight: an FAQ", <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2011/1229/Getting-the-Strait-of-Hormuz-straight-an-FAQ/Does-Iran-even-have-the-right-to-close-the-Strait> (Erişim Tarihi 19.02.2020)

SUMMARY

While the Shah's regime in Iran had good relations with Western countries, after the Islamic Revolution in 1979 under the leadership of Ayatollah Ruhollah Khomeini, Iran moved away from both the East and the West and adopted an independent and impartial foreign policy within the framework of the principle of "Islam only". Iran aimed to spread the principles of the revolution to the Islamic geography, to expand its influence in countries with Shiite populations, to be the representative of the Islamic world and to be the strongest country in the region.

The four main principles that Iran's foreign policy focused on after the Islamic Revolution are that: protecting of Iran's independence and territorial integrity, protecting of all Muslims in the world, pursuing a neutrality policy against hegemonic powers and maintaining peaceful relations with countries which no threat is perceived. Iran's policies of isolationism and exporting the principles of the Revolution caused to isolated from the international field. However, with the effect of the Iran-Iraq War and internal dynamics, Iran gave up isolationism policy and has turned to the "Open Door" policy since 1983.

Iran worries about the presence of the USA in the Middle East and detects threats. For this reason, Iran prefers Russia to be an effective and balancing actor in the region, due to theirs common approach. The USA indirectly surrounded Iran with operations in Afghanistan and Iraq. But at the same time, the USA's elimination of the Taliban in Afghanistan and the Saddam regime in Iraq, gave advantages to Iran. In this way, Iran increased its effectiveness in Iraq where Shiites has come to the administrative staff, and in Syria where the Nusayries has been in the government. During this period, Iran's adoption of the Palestinian issue, anti-US and anti-Israeli rhetoric, and supporting for Hamas and Hezbollah increased its popularity in the Middle East.

In recent years, Iran first sympathized with the Arab Spring that started in the Middle East in 2011 and hoped that the regimes in the Middle East that cooperated with Western countries would be replaced by regimes conforming to Islamic principles. Ayatollah Khamenei stated that these uprisings are part of the "Islamic Revival" inspired by the Islamic Revolution in Iran. Khamenei supported the movements in Tunisia, Egypt, Libya and Bahrain, but changed his attitude as the movements spread to Syria, an important ally in the region. Iran claimed that the uprising in Syria has organized by foreign forces, that it is a conspiracy against the Iran-Syria alliance, and openly declared that supports Bashar Assad regime. According to Iranian government, Syria is an indispensable ally in the fight against Zionism. Syria acts as a role of bridge

that ensure to Iran to connect with the Lebanese Hezbollah and Palestinian resistance organizations. In other words, in case of a regime change in Syria, Iran's influence on Lebanon, Palestine, Iraq and the whole region may reduce. The loss of Iran's connection with the "Axis of Resistance", which consists of Iran's allies in Syria, Lebanon and Palestine, also means the weakening of its deterrence strategy. Therefore, according to Iranian government, the target is the "Axis of Resistance".